

ONTDEK AMSTERDAM

met het Rijksmuseum

Tekst: Jan Tervoort

2

WANDELINGEN
VAN (ONGEVEER)
2,5 UUR

Hoe dit boekje te gebruiken

De twee wandelingen beginnen ieder met een routekaart. De nummers op de route verwijzen naar de bijbehorende tekst. Bovenaan de pagina's vindt u steeds het kaartfragment van de locatie waar u zich bevindt. Het nummer dat klein wordt weergegeven is de locatie die u zojuist bent gepasseerd. In de kantlijn naast de tekst staan de straten vermeld die u volgt tijdens het wandelen. De straten met een X erachter zijn de straten die u kruist.

© april 2013 Uitgeverij Bas Lubberhuizen
© 2013 tekst Jan Tervoort
© 2013 kunstwerken en objecten: Rijksmuseum
Amsterdam
© 2013 hedendaagse fotografie: Thomas Schlijper
Boekverzorging: Werkplaats Amsterdam
Drukwerk: Epos Press

Jan Tervoort is historicus en stadsgids.
Hij verzorgt rondleidingen onder de naam
Amsterjan. Zie www.amsterjan.nl

ISBN 9789059373532
NUR 510
lubberhuizen.nl

INHOUD

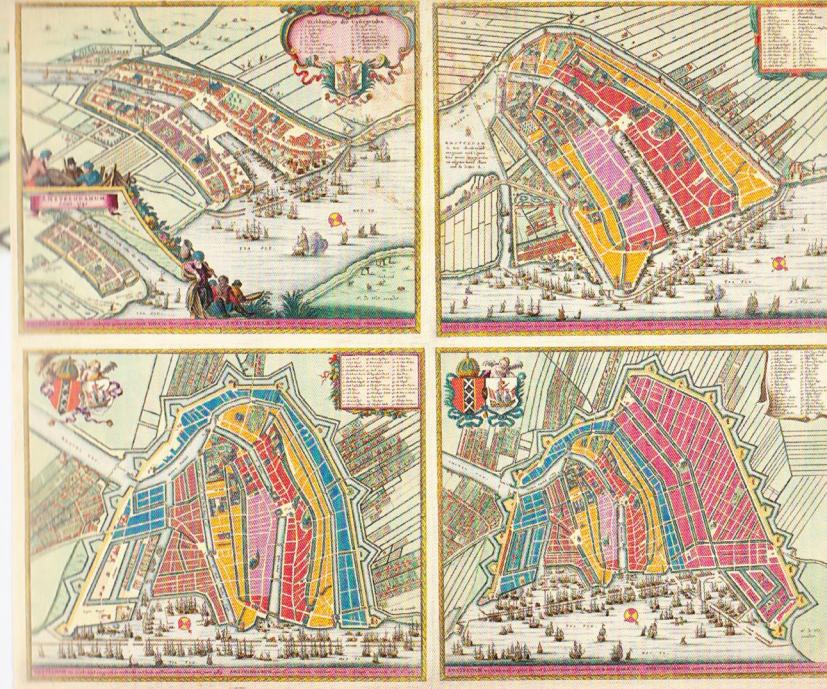
Amsterdam in vogelvlucht	4
Wandeling 1 Geld & handel	13
Wandeling 2 Vrijheid & tolerantie	47
Overzicht kunstwerken	80

AMSTERDAM IN VOGELVLUCHT

Een geschiedenis van Amsterdam in vogelvlucht

Tijdens het graven van de Noord/Zuidlijn vond een team van archeologen in 2005 diep onder het Damrak een strijdbijl die ongeveer 4600 jaar oud bleek te zijn. Samen met honderden andere vondsten, vormt de bijl het bewijs dat hier aan de oevers van de Amstel al voor 1300 mensen woonden. In die periode streken hier boeren en vissers afkomstig uit de omgeving van Utrecht neer. Zij bouwden rond 1270 een houten dam in de Amstel op de plek van het huidige Nationaal Monument. Hieraan dankte de kleine nederzetting haar naam: Amstelredamme. Het kleine stadje had rond 1300 zo'n 1000 inwoners en lag op een zeer gunstige locatie binnen het handelsnetwerk van Noordwest-Europa. In de loop van de middeleeuwen verwierf Amsterdam een dominante positie in de handel met het Oostzeegebied, van met name bulkgoederen als graan, bier, hout, vis en zuivelproducten. Niet alleen de handel en de scheepvaart deden de stad groeien. In 1345 gebeurde er een heus wonder in Amsterdam. In een huis in de Kalverstraat kreeg een stervende man een hostie toegediend, maar hij braakte deze weer uit. De hostie werd daarop in het haardvuur gegooid, maar verbrandde niet. Hij steeg op uit het vuur en zweefde boven de vlammen. Waarschijnlijk al in 1346 erkende de katholieke Kerk dit 'Mirakel van Amsterdam' officieel als wonder. Op de plaats waar het wonder

zich had voltrokken, bouwden de Amsterdammers een kapel – De Heilige Stede – en deze werd een bedevaartoord waar jaarlijks duizenden pelgrims heen trokken.

Het stadje groeide gestaag en in de loop van de veertiende en vijftiende eeuw bouwden de Amsterdammers een ring van drie grachten met daartussen burgwallen. Aan het eind van de vijftiende eeuw was Amsterdam al de 'kooprijkste' stad van Holland geworden en liet het stadsbestuur, op aandrang van de Habsburgse landsheer Maximiliaan van Oostenrijk, in 1482 ter bescherming van de stad een vijf meter hoge verdedigingsmuur bouwen. Als dank

Vier plattegronden van Amsterdam, anoniem, circa 1700.

Linksboven een impressie van de stad aan de Amstel en het IJ in 1342, rechtsboven de stadsuitbreidingen (met stenen stadsmuur) in 1482, linksonder de stad in 1585 (met bolwerken) en rechtsonder Amsterdam in 1613, met de uitbreiding buiten de Herengracht.

voor financiële steun schonk dezelfde Maximiliaan – een van de koningen van het Heilige Roomse Rijk – Amsterdam in 1489 het recht om de koningskroon in zijn stadswapen te voeren. In 1508 werd Amsterdam door Maximiliaans verkiezing tot keizer automatisch de enige stad in de Nederlanden die de keizerskroon voerde. De kroon prijkt nog altijd op de Westertoren, de hoogste toren van de stad. Vanaf 1568 kwamen de Hollandse steden onder leiding van Willem van Oranje in opstand tegen Maximiliaans achterkleinzoon, de streng katholieke landsheer Filips II. Het verzet luidde de Nederlandse Opstand in, die tachtig jaar zou duren. Na een geweldloze staatsgreep van calvinistische bestuurders, de zogenaamde Alteratie, sloot Amsterdam zich in 1578 als laatste, maar belangrijkste Hollandse stad bij de opstand aan. Het oude, katholieke stadsbestuur en de gehele clerus werden in bootjes de stad uit gevaren en Amsterdam ging als stad van de ene op de andere dag over op het calvinisme.

Amsterdam barstte aan de vooravond van de Gouden Eeuw met zo'n 30.000 inwoners binnen het door de middeleeuwse stadsmuur begrensde oppervlak bijna uit zijn voegen. In 1585 veroverden de Spanjaarden Antwerpen, op dat moment de belangrijkste handelsmetropool van Europa, en de Hollandse vloot blokkeerde direct de Antwerpse haven. Vele kooplieden en protestanten uit Antwerpen en de Zuidelijke Nederlanden trokken naar Amsterdam. Amsterdam

*Het IJ voor Amsterdam
met het fregat 'De Ploeg',
Ludolf Bakhuysen,
1680-1708.*

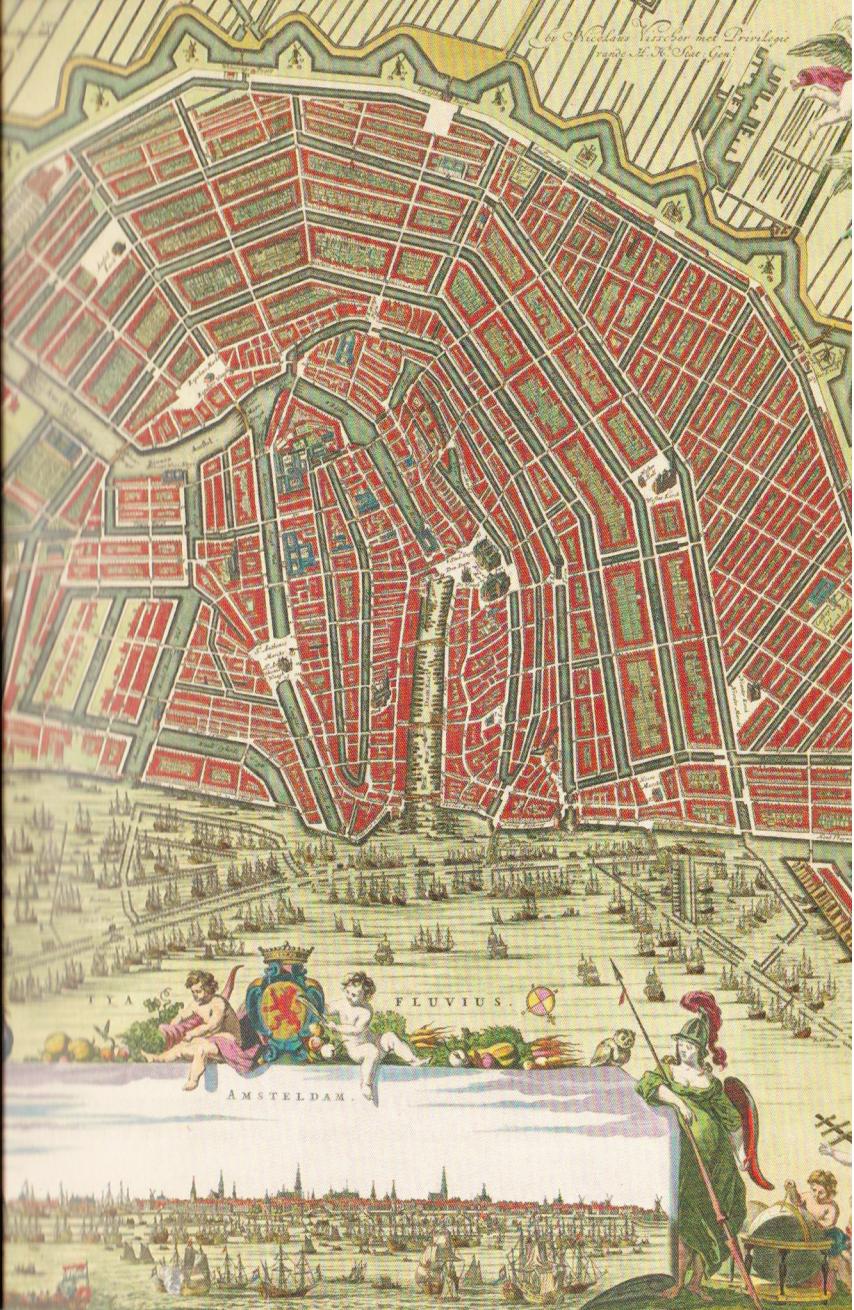

*De Vierde Uitleg - voltooid
in 1663 - op een ingekleurde
plattegrond van
Amsterdam, anoniem,
1685-1695. Onderaan in
cartouche: profiel van
Amsteldam' vanaf het IJ.*

AMSTERDAM IN VOGLVLUCHT 8

domineerde al de handel met het Oostzeegebied, en met de komst van Antwerpse handelaren en hun netwerken verwierf de stad ook spoedig een dominante positie in de Middellandse Zeehandel en de handelsroutes naar Azië. De ongekende economische groei die het gevolg was, gecombineerd met het tolerante religieuze klimaat, trok migranten aan uit heel Europa. In negentig jaar tijd groeide het inwonertal naar 200.000 inwoners rond 1670. Om al die mensen te huisvesten en de groeiende handel en scheepvaart te voorzien van infrastructuur, breidde de stad in de Gouden Eeuw vier keer uit. In 1585 werd de Lastage, het gebied met scheepswerven en pakhuizen ten oosten van de stadsmuur, bij de stad getrokken en geschikt gemaakt voor bewoning. Ook werd rond de middeleeuwse stad de Herengracht gegraven. Zeven jaar later liet het stadsbestuur de eilanden Uilenburg, Marken, Rapenburg en Vlooienburg aanplemenen (de latere Joodse buurt), waar nieuwe scheepswerven kwamen. De middeleeuwse stadsmuur werd afgebroken. Vanaf 1613 werden de westelijke grachtengordel en de Jordaan aangelegd. De laatste en grootste stadsuitbreiding, 'de vierde uitleg', ging in 1662 van start. Daarbij werd de grachtengordel aan de oostkant van de stad doorgetrokken voorbij de Amstel tot aan het IJ.

Amsterdam was in de Gouden Eeuw een soevereine stadstaat met een eigen bestuur en eigen wetten. Een aantal families binnen de handelselite verdeelde de

AMSTERDAM IN VOGELVLUCHT 10

verschillende, vaak lucratieve bestuursfuncties onder elkaar. Het buitenlands beleid viel echter onder de Republiek, een samenwerkingsverband van steden en provincies in de Noordelijke Nederlanden. Door de vele oorlogen die de Republiek in de zeventiende eeuw voerde tegen Engeland en Frankrijk, en waarbij ze uiteindelijk aan het kortste eind trok, verloor Amsterdam aan het eind van die eeuw geleidelijk zijn centrale plaats in de wereldhandel aan Londen. Hoewel Amsterdam tot ver in de achttiende eeuw het financiële centrum van de wereld bleef, stagneerde de economie en de bevolkingsgroei. Het definitieve einde van Amsterdam als soevereine stad kwam in 1806, toen de Republiek werd ingelijfd bij het Revolutionaire Frankrijk onder Napoleon. De broer van Napoleon, Lodewijk Napoleon, nam in 1808 als eerste koning van Nederland bezit van het prestigieuze stadhuis op de Dam, dat voortaan dienst zou doen als koninklijk paleis. Nadat Napoleon in 1814 verslagen was, werd Amsterdam de hoofdstad van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden, met de eerste koning uit het huis van Oranje, Willem I. De economie lag door de vele oorlogen tijdens het napoleontische tijdperk bijna volledig stil. Het inwoneraantal van Amsterdam slonk en grote delen van de stad verpauperden in rap tempo. Pas na 1870 brak een nieuwe periode van economische en culturele bloei aan in Amsterdam. Voor het

eerst breidde Amsterdam uit buiten de stadsgrenzen van de Gouden Eeuw – met de kenmerkende halve-maanvorm. Met uitzondering van de periode 1940–1945, die met de vernietiging van Joods Amsterdam door de Duitse bezetter de zwartste bladzijde uit de Amsterdamse geschiedenis vormt, groeide Amsterdam als hoofdstad van Nederland in de twintigste eeuw uit tot een van de meest vrije, cultureel vooruitstrevende en kosmopolitische steden ter wereld. Net als in de Gouden Eeuw trok deze vrije atmosfeer immigranten aan uit heel de wereld. Momenteel telt de bevolking van Amsterdam 180 nationaliteiten. Dat is bijzonder, want de stad telt maar 800.000 inwoners. Amsterdam is daarmee zowel de kleinste als de meest internationale wereldstad die er is.

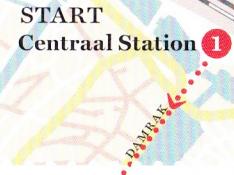
11 AMSTERDAM IN VOGELVLUCHT

GELD EN HANDEL

GELD EN HANDEL

Als een mengeling van stadspoort en paleis rijst het prestigieuze Centraal Station uit 1889 voor u op. Het is ontworpen door architect P.J.H. Cuypers – die ook het sterk gelijkende Rijksmuseum ontwierp – en is geplaatst op drie kunstmatig aangelegde eilanden in het IJ. Daarmee is het waarschijnlijk het meest controversiële gebouw uit de Amsterdamse geschiedenis: het onttrok de oude haven en het IJ voorgoed aan het zicht van de Amsterdammers. Vreemd genoeg is dit ooit voor de stad zo bepalende uitzicht zelden afgebeeld. Jan Abrahamsz. Beerstraten schilderde halverwege de Gouden Eeuw het westelijk deel van dit uitzicht (de linkerzijde van het station), met het Paalhuis op de voorgrond. Daar werd door aanmerende schepen ‘paalgeld’ betaald. Amsterdam was in de Gouden Eeuw verreweg de grootste doorvoerhaven van de wereld. Vele duizenden schepen deden jaarlijks haven aan, waarvan het havenfront na de stadsuitbreiding in 1662 ruim vier kilometer breed was. Op het schilderij van Beerstraten is tussen het Paalhuis en de eerste huizen van het Damrak ‘het woud van masten’ te zien, zoals de haven vaak werd omschreven. Het Centraal Station was overigens ook nog om een andere reden controversieel. Architect Cuypers was streng katholiek en zijn geloofsovertuiging speelde een belangrijke rol in zijn, vaak door de gotiek geïnspireerde, architectuur. De calvinistische elite noemde het gebouw spottend ‘het Fransche klooster’.

Foto op pagina 12: Handel in tweedehands koopwaar.

Het Paalhuis en de Nieuwe Brug te Amsterdam in de winter, Jan Abrahamsz. Beerstraten, 1640.

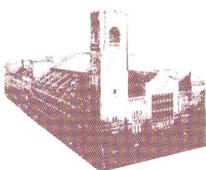

❶ Op de hoek van het Damrak en de Prins Hendrikkade staat het **Victoria Hotel**. Het is gebouwd rondom twee oude pandjes uit de zeventiende eeuw. In 1889 wilde de toenmalige eigenaresse van de pandjes niet dat ze gesloopt werden ten behoeve van het hotel en zij vroeg daarom een astronomisch bedrag om haar uit te kopen. De architect besloot toen maar om de huisjes heen te bouwen.

DAMRAK
Victoria Hotel

❷ Het gigantische beursgebouw van H.P. Berlage uit 1902 met de karakteristieke, aan een Italiaans palazzo gelijkende voorgevel is gebouwd op een gedempt stuk van de Amstel. Hoewel het allang niet meer als beurs wordt gebruikt – de aandelenbeurs verhuisde al in 1914 naar Beursplein 5 aan uw rechterhand – duiden de prominente plaats en de omvang van dit gebouw met internationale allure, erop dat het beursbedrijf van de eenentwintigste eeuw is ontstaan in Amsterdam tijdens de Gouden Eeuw. Het eerste beursgebouw van Amsterdam – de beurs van Hendrik de Keyser uit 1611, hier afgebeeld op een prent van Boëtius Adamsz. Bolswert – stond driehonderd meter verderop boven het Rokin op de hoek van de Dam. De zuilen van de overdekte en verhoogde galerij droegen nummers die correspondeerden met goederen waarin werd gehandeld, zodat kooplinden gemakkelijk partijen konden vinden voor transacties. De Amsterdamse beurs bleef niet alleen een goederenbeurs, zoals

BEURSPLEIN 5

De Beurs van Amsterdam,
Boëtius Adamsz. Bolswert,
1609.

havensteden als Antwerpen en Londen die in de zestiende eeuw kenden. Voor de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (vo c) – de handelsmaatschappij met het monopolie op alle handel van de Republiek op het oostelijk halfrond –, werd in 1602 in Amsterdam een aandelenkapitaal van 3,6 miljoen gulden ingelegd door 1143 investeerders. Dit astronomische bedrag aan aandelen, gelijk aan 55 miljoen euro nu, vormde de basis van een levendige aandelenhandel. De koers van de aandelen zou gedurende de zeventiende eeuw explosief stijgen. Bij oorlogs dreiging of problemen met de vloot ging de koers echter ook een aantal keer flink onderuit. Met het speculeren op koerswisselingen door middel van opties, termijncontracten of vroege varianten van shortselling, werden fortuinen gewonnen en verloren. Overigens gaf de vo c geen daadwerkelijke aandelen in de vorm van tastbare waardepapieren uit. Verhalen over het eerste papieren aandeel ter wereld van de vo c in Amsterdam, berusten niet op waarheid. Het aandelenkapitaal en de transacties in aandelen werden bijgehouden in een grootboek op het hoofdkwartier van de vo c, het Oost-Indisch Huis in de huidige Oude Hoogstraat. De stukken die tegenwoordig voor vo c-aandelen doorgaan zijn betalingsbewijzen bij de eerste inschrijvingen van begin zeventiende eeuw.

❶ De **Oude Kerk** is de oudste kerk van Amsterdam en tot in de Gouden Eeuw was deze kapel ook de hoofdkerk. Voordat de stad in 1578 overging op het calvinisme, was de kerk gewijd aan de heilige Sint Nicolaas, de beschermheilige van Amsterdam. Voor de toren staat een beeldje dat is opgericht ter ere van alle prostituees in de wereld: *Belle*. In dit gedeelte van de wandeling doorkruist u de Rosse Buurt. Als u rechtsom rond de kerk loopt ziet u voor de ingang een bronzen borst met een hand erop in het plaveisel liggen. Dit kunstwerk is van een mysterieuze anonieme beeldhouwer. Van deze kunstenaar zijn een tiental bronzen beeldjes te zien in de stad, maar niemand weet wie hij of zij is.

Paterno stersteeg
Wijde Kerksteeg
OUDEKERKSPLEIN

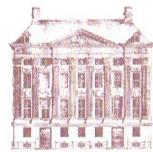
❷ De **Waag** op de Nieuwmarkt was tot 1601 een stadspoort in de middeleeuwse stadsmuur die hier toen langs de Geldersekade liep. Vanaf 1617 deed de verbouwde poort onder meer dienst als waag voor zware (scheeps) materialen en als anatomisch theater.

Oudekennissteeg
Molensteeg
Zeedijk
NIEUWMARKT

KLOVENIERSBURG-WAL 29
Trippenhuis

6 Dat de wapenhandel een lucratieve handel was, kunnen we duidelijk zien aan het in 1662 gebouwde Trippenhuis, het dubbele woonhuis van de broers Louis en Hendrik Trip. In de zeventiende eeuw waren ze, samen met hun oom Louis de Geer, de grootste handelaren op de Europese wapenmarkt. De Trips leverden alle soorten wapens aan alle legers door heel Europa – ook aan vijanden van de Republiek – en er was vrijwel altijd wel ergens oorlog in Europa. De levertijd van een nieuw, geheel bewapend oorlogsschip was rond 1650 bij het efficiënt opererende internationale concern Trip maar zes weken! De oorlog ter zee was het duurste onderdeel van de oorlogsvoering in de zeventiende eeuw en genoot ook het meeste prestige in de Republiek. Admiraals als Maarten Tromp en Michiel de Ruyter werden nationale helden. Ook in de schilderkunst was de zeeslag een geliefd onderwerp, zoals hier op dit doek van Van Wieringen. Het is een momentopname van de zeeslag bij Gibraltar tussen de vloot van de Republiek en de Spaanse vloot in 1607. Het Spaanse admiraalsschip ontploft en de Spaanse zeelieden worden tientallen meters de lucht in geblazen. De schilder heeft de chaos en de harde realiteit van de zeeoorlog kundig weten te treffen. Van enige wroeging om dit leed dat hun handelswaar veroorzaakte, was bij de broers Trip geen sprake. Zij waren er gezien hun lijfspreuk van overtuigd dat hun wapens vrede brachten: ‘ex bello pax’, ‘uit oorlog komt

Het ontploffen van het Spaanse admiraalsschip tijdens de zeeslag bij Gibraltar, 25 april 1607.
Cornelis Claesz. van Wieringen, 1621.

vrede’. De lijfspreuk wordt verbeeld door de vele palm- en olijftakken die, naast de kanonslopen en kogels in het timpaan, de gevel sieren. De schoorstenen zijn zelfs gemaakt in de vorm van mortieren. Het grachtenpand is zo groot en kostbaar dat duidelijk is dat de broers Trip niet alleen een comfortabel woonhuis wilden bouwen, maar ook een statement wilden maken. Zij wilden hun oom Louis de Geer, zakenrelatie, maar vooral ook geduchte concurrent, naar de kroon steken en hij woonde in het beroemde Huis met de Hoofden aan de Keizersgracht (dat op de route ligt van wandeling 2). Bovendien stond de familie Trip, afkomstig uit Dordrecht, op het punt om door te dringen tot de Amsterdamse bestuurselite. Met het oog hierop leek de 250.000 gulden die zij voor het pand neertelden – een recordbedrag – een goede investering.

OUDE HOOGSTRAAT 24
Oost-Indisch Huis

*Koninginnedag op de
Prinsengracht.*

7 Het Oost-Indisch Huis is in 1606 gebouwd als hoofdkwartier van de Amsterdamse kamer van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc). Het is gebouwd in de typische Hollandse renaissancestijl van architect en stadstimmermeester Hendrik de Keyser. Hier zetelden de twintig Amsterdamse bewindhebbers, werden de aandelentransacties bijgehouden en monsterden zeelieden en soldaten aan. De voc had binnen de Republiek het monopolie op alle handel ten oosten van Kaap de Goede Hoop. Bovendien werd haar gewapende vloot gebruikt in de oorlog tegen het Spaanse Rijk. Al snel beheerde de voc de voornaamste handelsroutes naar Azië en de compagnie stichtte lucratieve handelsposten in India, Japan en Indonesië. De belangrijkste handelswaar waren specerijen als peper, nootmuskaat, foelie, kruidnagel en kaneel, die vanwege de enorme vraag naar smaakmakers, conserveringsmiddelen en medicijnen in Europa letterlijk goud waard waren. Batavia, het huidige Jakarta, op het eiland Java werd de centrale haven van de voc-vloot. Op het schilderij van Albert Cuyp zien we naar wordt aangenomen opperkoopman van de voc Jacob Mathieusen en zijn vrouw bij de baai van Batavia. Hij wijst naar de retourvloot die tweemaal per jaar volgeladen in konvooi naar Europa voer. De reis duurde ongeveer zeven maanden. Gemiddeld tien procent van de bemanning overleefde de reis niet. Gek genoeg was een verblijf in Batavia nog gevaarlijker. Meer dan een derde van

Een opperkoopman van de VOC, op de achtergrond de retourloot op de rede van Batavia. Albert Cuyp, 1640.

het VOC-personnel stierf er in de achttiende eeuw aan malaria en hierdoor kreeg Batavia de dubieuze bijnaam 'kerkhof van het Oosten'. Mathieusen en zijn vrouw waren geluksvogels, want zij overleefden zowel de reis als hun verblijf in Batavia. Het schilderij van Cuyp is namelijk na terugkomst gemaakt, want de schilder is nooit in Batavia geweest.

① Dit is een zeer pittoresk gedeelte van de middeleeuwse stad. Aan de overkant van het smalle grachtje ziet u een rijtje verzakte grachtenpanden (van nummer 187 tot 195). Vanwege de ondiepe houten fundamenten en de drassige veenbodem zijn veel historische panden in Amsterdam verzakt. De meeste zijn immiddels weer gerestaureerd. Vaak probeert men achter de scheve gevel weer een zo'n recht mogelijk huis te bouwen. Als u naar binnen kijkt bij nummer 195 kunt u duidelijk zien dat de vloer, het plafond en het meubilair recht staan, maar de gevel en raamkozijnen nog steeds erg scheef zijn. Een typisch Amsterdams fenomeen.

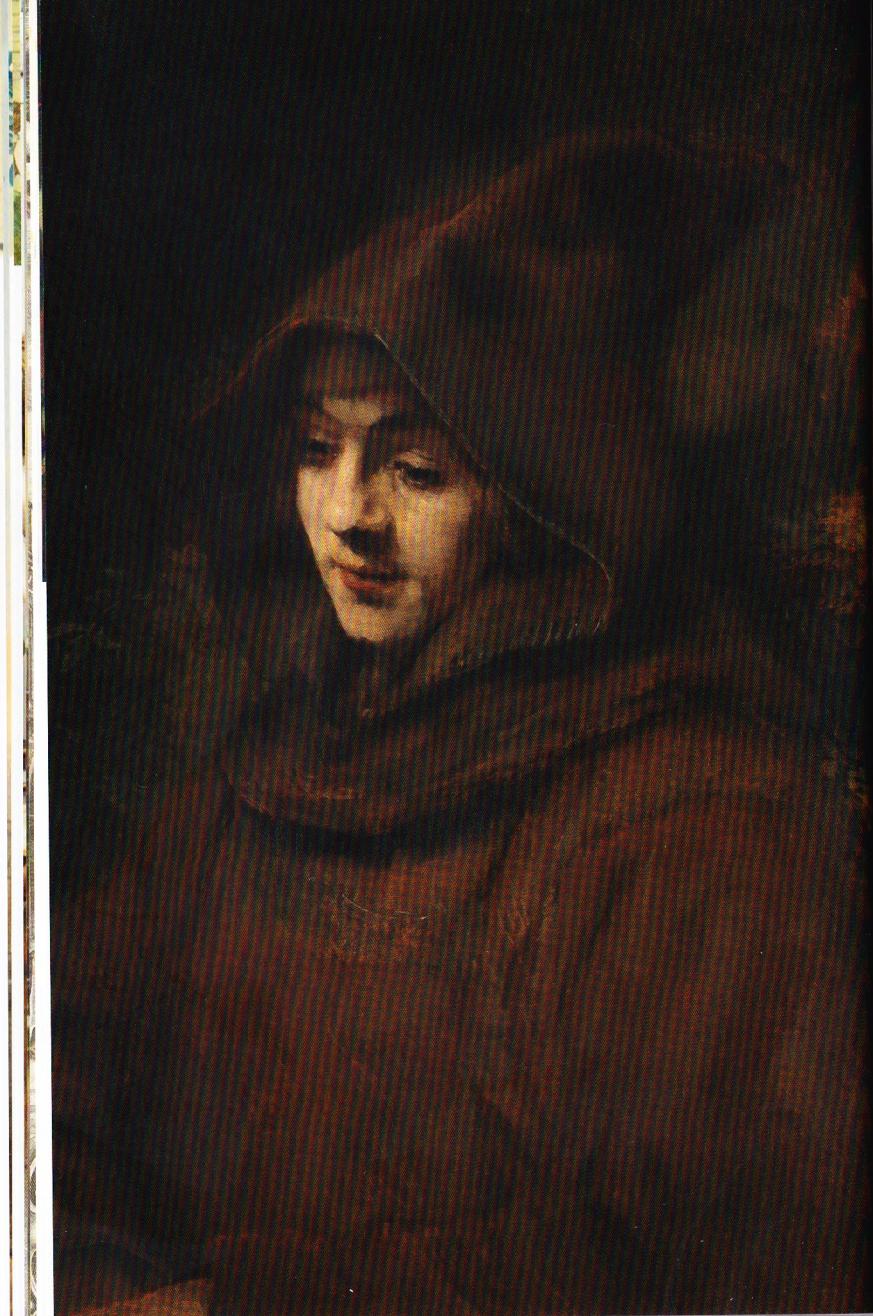

② De naam van de Lommertbrug die hier over de gracht ligt, verwijst naar de geldhandelaren uit Lombardije die tot het begin van de zeventiende eeuw de lokale geldhandel grotendeels in handen hadden. Daar komt ook de volksnaam 'lommerd' voor de Stadsbank van Lening vandaan. Deze bank ontstond in 1614 omdat het stadsbestuur zich stoorde aan de woekerrentes die vaak werden verdiend op kleine leningen en daarom besloot het verlenen van kleine kredieten op onderpand zelf ter hand te nemen. De Stadsbank van Lening, die nog steeds in gebruik is op deze locatie en om de hoek op Nes 57, was voornamelijk bedoeld voor 'kleine luyden' in geldnood. Het gedicht van Vondel boven de deur

OUDEZIJDS ACHTERBURGWAL
hoek Sint Agnietenstraat

OUDEZIJDS VOORBURGWAL 300
Stadsbank van Lening

verwijst naar het verpanden van goederen: 'Hebt gij noch geld, noch goed, gaa deeze deur voorby. Hebt gij het laatste, en mist gij 't eerste, kom bij mij.' Thuis van Rijn, hier waarschijnlijk – en daarom toepasselijk – door zijn vader Rembrandt in 1660 geportretteerd als de armoede predikende heilige Franciscus van Assisi, werd naar verluidt herhaaldelijk door zijn vader naar de Bank van Lening gestuurd om huisraad te belenen. Rembrandt was omstreeks 1650 in financiële problemen geraakt en werd achtervolgd door schuldeisers. Na 1656 viel er weinig meer te belenen omdat Rembrandt eervol faillissement, 'boedelafstand', aanvroeg. Al zijn bezittingen werden openbaar geveld ten behoeve van zijn schuldeisers. In 1658 kocht Titus op een openbare veiling van de bank nog Rembrandts portretspiegel terug, om hem vervolgens op weg naar huis stuk te laten vallen.

⑩ Het grote gebouw aan de andere kant van de gracht, hotel The Grand, was van 1808 tot 1988 het stadhuis van Amsterdam. In de vijftiende eeuw stond hier een klooster, dat vanaf 1578 eerst een logement werd en vervolgens in gebruik werd genomen door de Admiralteit, de voorloper van de marine. De prachtige huidige vleugel in de moderne architecturstijl van de Amsterdamse School stamt uit 1923.

OUDEZIJDS VOORBURGWAL 197

Titus in monniksdracht,
Rembrandt van Rijn, 1660.

DAMSTRAAT

Dam

Het oude stadhuis

*Het oude stadhuis te
Amsterdam, Pieter Jansz.
Saenredam, 1657.*

*Het stadhuis op de Dam
te Amsterdam, Gerrit
Adriaensz. Berckheyde,
1672.*

11 Nergens is de rijkdom van Amsterdam in de Gouden Eeuw beter zichtbaar dan bij het stadhuis op de Dam. Zeker wanneer we het oude middeleeuwse stadhuis bekijken op het schilderij van Pieter Saenredam. Het rommelige 'rattennest', waarvan de bouwvallige torenspits al in 1615 was afgebroken, was een wereldstad onwaardig. In 1648 werd begonnen met de bouw van het nieuwe stadhuis, een ontwerp van Jacob van Campen. In 1672 schilderde Gerrit Berckheyde het fonkelnieuwe gebouw waarbij vooral de oorspronkelijke lichte kleur van het zandsteen opvalt.

De rijke decoratie, zowel binnen als buiten, van dit 'achtste wereldwonder' is een uiting van Amsterdamsche trots, en toont de stad als centrum van het universum. In het marmeren timpaan ziet u bovenin de Amsterdamse stedenmaagd, te herkennen aan de keizerskroon van Maximiliaan op haar hoofd, met de werelzeeën aan haar voeten. Op het timpaan staat de Vrede met palmtak en mercuriusstaf, verwijzend naar het bouwjaar 1648. In dat jaar werd de vrede met het Spaanse rijk gesloten na tachtig jaar oorlog. In het stadhuis zetelde niet alleen het stadsbestuur, hier was ook de Wisselbank gevestigd. De bank was al in 1609 opgericht om het betalingsverkeer te vergemakkelijken. Kooplieden stortten hier hun gouden en zilveren munten op een rekening. Rekeninghouders konden geld van de ene naar de andere rekening laten overschrijven zonder dat er bij de transactie daadwer-

Eggertstraat
Gravenstraat

kelijk muntgeld werd gebruikt. Veel kooplieden uit andere (buitenlandse) steden hadden een rekening in Amsterdam. De 'bankgulden' was dan ook tot ver in de achttiende eeuw de internationale handelsmunt, zoals de dollar dat nu is.

Vanaf 1808 doet het gebouw dienst als paleis, eerst van Lodewijk Napoleon en vanaf 1813 van de teruggekeerde familie Van Oranje-Nassau. Het was overigens ook Lodewijk Napoleon die de kunstverzameling van de gevlochte stadhouderlijke familie en de kunstverzameling van Amsterdam samenbracht in een Koninklijk Museum, het latere *Rijks Museum*. In de Franse tijd was de collectie korte tijd bijeengebracht op de eerste verdieping van het paleis. Nu wordt het paleis voornamelijk gebruikt voor officiële ontvangsten en staatsbanketten. De Oranjes verblijven er zelden of nooit.

Tip: Bezoek de prachtige **Burgerzaal** in het koninklijk paleis of loop rechts van de Nieuwe Kerk de Eggertstraat in naar **proeflokaal De Drie Fleschjes** rechts op de hoek met de Gravenstraat. Dit etablissement stamt uit 1650 en is nog vrijwel in originele staat. Hier kunt u terecht voor allerlei oude Amsterdamse likeuren, jenevers of andere versnaperingen.

⑪ Torenbrug met Multatuli-standbeeld: rechts de gracht afkijkend ziet u Amsterdams enige domkerk, de **Ronde Lutherse Kerk**. Links op nummer 166 ziet u het op een na smalste grachtenpandje van Amsterdam. Het is gebouwd van rode baksteen en zo breed als de toegangsdeur (1,85 m). Amsterdam heeft een tiental van dit soort zeer smalle pandjes. **Het smalste huisje van Amsterdam** staat ook aan deze gracht op nummer 7, vlak naast de kerk.

⑫ Na de aanleg van de westelijke grachtengordel vanaf 1613, verhuisden vele rijke kooplieden, die meestal dicht bij de haven woonden, naar dit nieuwe, luxe woongebied met brede grachten en grote panden. Een van de eersten was Guillermo Bartolotti, die in 1620 dit prachtige grachtenpand liet bouwen door Hendrik de Keyser. Het geldt als een van de mooiste panden van de grachtengordel. Bartolotti heette eigenlijk Willem van der Hevel. Via een tante die met de rijke Italiaanse edelman Bartolotti was getrouwd, kon deze Willem een gigantische erfenis krijgen, maar hij moest dan wel zijn familienaam in Bartolotti veranderen. Het pand is net als het Oost-Indisch Huis gebouwd in de frivole Hollandse renaissancestijl en onderscheidt zich daardoor van het sobere classicistische pand uit 1637 rechts ervan, dat overigens van duurder zandsteen is gebouwd.

Nieuwezijds
Voorburgwal X
Molsteeg
Torensteeg
TORENBRUG

Multatuli

Oude Leliestraat
HERENGRACHT 170-172
Bartolottihuis

Het is het eerste classicistische grachtenpand aan de grachtengordel van de beroemde architect Philips Vingboons. De trek naar de grachtengordel en de nieuwe bouwstijl die hier werd gehanteerd, valt samen met een verandering in levensstijl van de Amsterdamse elite in deze periode. Bestond de elite voorheen uit zuinig levende koopmannen die handelden in goederen, de nieuwe generatie welgestelde Amsterdammers waren steeds vaker rentenierende en in weelde levende kapitaalhandelaren. Die overgang is ook zichtbaar op de portretten van Andries Bicker en diens zoon Gerard Bicker door Bartholomeus van der Helst uit 1642. De familie Bicker was op dat moment de machtigste koopmansfamilie van de stad. Vader is afgebeeld in sobere traditionele zwarte koopmansdracht. Zoon Gerard draagt een zeer kostbaar Frans adellijk tenue. Gerard had namelijk op jonge leeftijd via zijn familie de 'adellijke' titels drost van Muiden en heer van Engelenburg gekregen. De nieuwe, op de Franse adel georiënteerde weelderige levensstijl ging bij Gerard ook duidelijk door de mond. Naar verluidt woog hij 220 kilo!

Rechts: *Andries Bicker, koopman op Rusland en burgemeester van Amsterdam, Bartholomeus van der Helst, 1642.*

Links: *Gerard Andriesz. Bicker (1622-66), heer van Engelenburg. Drost van Muiden, Bartholomeus van der Helst, 1640.*

14 Als u aan de overkant van de straat bent en naar rechts kijkt, hebt u een mooi uitzicht op de **Wester-toren**, met ongeveer 87 meter de hoogste toren van de stad. Bovenop torent de keizerskroon van het Heilige Roomse Rijk.

RAADHUISSTRAAT X

HERENGRACHT

15 In de grachtengordel bevinden zich tussen de Raadhuisstraat en de Leidsegracht negen smalle radiaalstraten tussen de vier grachten. In de Gouden Eeuw waren hier voornamelijk kleine winkeliers en ambachtslieden gevestigd die de elite op de grachten bedienden. Tegenwoordig vormen de **Negen Straatjes** een winkelgebied met veel hippe kledingzaken.

GASTHUISMOLENSTEEG

Fietsen over de Haarlemmerdijk.

HERENGRACHT

17 Bij het uitzicht links over de Herengracht ziet u dat de gracht in de verte een bocht maakt. Daar begint de zogenoemde Gouden Bocht, het rijkste en meest prestigieuze stuk van de Herengracht. Dit gedeelte van de grachtengordel werd vanaf 1662 gebouwd, het hoogtepunt van de Gouden Eeuw. Vandaar dat de grachtenpanden hier breder, groter

In de winter van 1636 raakte de tulpenhandel in steden als Haarlem, Amsterdam en Alkmaar oververhit. Tot februari 1637 stegen de prijzen explosief, waarna de markt plotseling volledig instortte. Koperweigerden die zomer massaal om tulpen, die immers veel minder waard waren geworden, af te nemen en te betalen. De tulpengekte kwam abrupt ten einde met de eerste economische crash uit de geschiedenis. De verhalen die gaan dat de tulpen crash veel faillissementen en grote economische schade veroorzaakte berusten evenwel niet op waarheid. Amsterdam telde slechts zestig actieve tulpenhandelaren. Het feit echter dat gerespecteerde kooplieden zich niet aan hun woord en contracten hielden na de crisis in 1637, schoot de hele Amsterdamse handelswereld, waar eer en goede naam essentieel waren. Vele satirische pamfletten verschenen, die de bizarre aspecten van de tulpenhandel uitvergrootten. Deze klinken tot de dag van vandaag door.

en vooral statiger zijn. Gerrit Adriaensz. Berckheyde schilderde dit uitzicht in 1672. In dat jaar waren twee pieren nog niet bebouwd. De open, licht vangende plekken zijn duidelijk te zien. Het grote verschil met het uitzicht nu zijn de bomen, die op het schilderij ontbreken. Berckheyde liet de net aangeplante boomjes bewust weg om de gevels beter uit te laten komen. Vrijwel alle panden hebben bordestrappen die naar de entree leiden. De deur onder de trap gaf toegang tot de kelderverdieping, waar het personeel werkte. Achter de panden liggen prachtig aangelegde tuinen van wel veertig meter diep.

Gezicht op de Gouden Bocht in de Herengracht vanuit het westen, Gerrit Adriaensz. Berckheyde, 1672.

HERENGRACHT 446

18 Het statige pand **Herengracht 446** was van de koopman en mecenas Andries de Graeff (1611-1678), die verschillende kerken burgemeester van de stad was. Van 1650 tot 1672 maakte de familie De Graeff, samen met de familie Bicker, de dienst uit in het Amsterdamse stadsbestuur.

HERENGRACHT 450

19 Dit grachtenpand was eigendom van de zeer welgestelde handelaar en zakenman Joseph Deutz, hier geportretteerd door Michael Sweerts in 1648/49. Het schilderij is in Italië gemaakt tijdens de 'Grand Tour' van de hier zeventienjarige Joseph. Zone van rijke kooplieden maakten als zij volwassen werden een lange reis naar Italië als onderdeel van hun vorming. Veel schilders als Sweerts maakten voor hun artistieke vorming dezelfde reis. Het huis van Deutz is in 1669 gebouwd door Philips Vingboons en heeft in de tuin zelfs een koetshuis waarvan het toegangspoortje zich bevond op de volgende gracht, Keizersgracht 565. De familie Deutz vergaarde grote rijkdom met de import en export van pek en teer uit Zweden. De handel met de Scandinavische en Baltische staten, de Oostzeehandel, werd ook wel de 'moedernegotie' genoemd. Hoewel de VOC en de handel met Azië tegenwoordig meer tot de verbeelding spreken, werd in Amsterdam het meeste geld verdient met de traditionele handel in bulkgoederen.

Portret van Joseph Deutz (1624-1684), Michael Sweerts, 1648/49.

Zelfportret, Vincent van Gogh, 1887.

uit het Oostzeegebied, zoals graan, bier, pek en koper. Deutz verlegde zijn handelsactiviteiten, zoals veel kooplieden, deels naar de handel in VOC-aandelen. In 1675 beheerde hij een aandelenpakket met een koerswaarde van 160.000 gulden, gelijk aan 2,5 miljoen euro nu. Ter vergelijking, een geschoold ambachtsman verdiende toen zo'n 300 gulden per jaar. In het pand van Deutz zat tot 2011 toevallig de 'Deutsche' Bank. Dit gedeelte van de grachtengordel is zo duur dat er nu vrijwel uitsluitend bedrijven zijn gehuisvest. De beroemdste zijn misschien wel de kantoren van grote rockbands als The Rolling Stones en U2. Om te kunnen profiteren van de lage belasting op royalty's in Nederland zijn ze belastingtechnisch Nederlandse bands geworden.

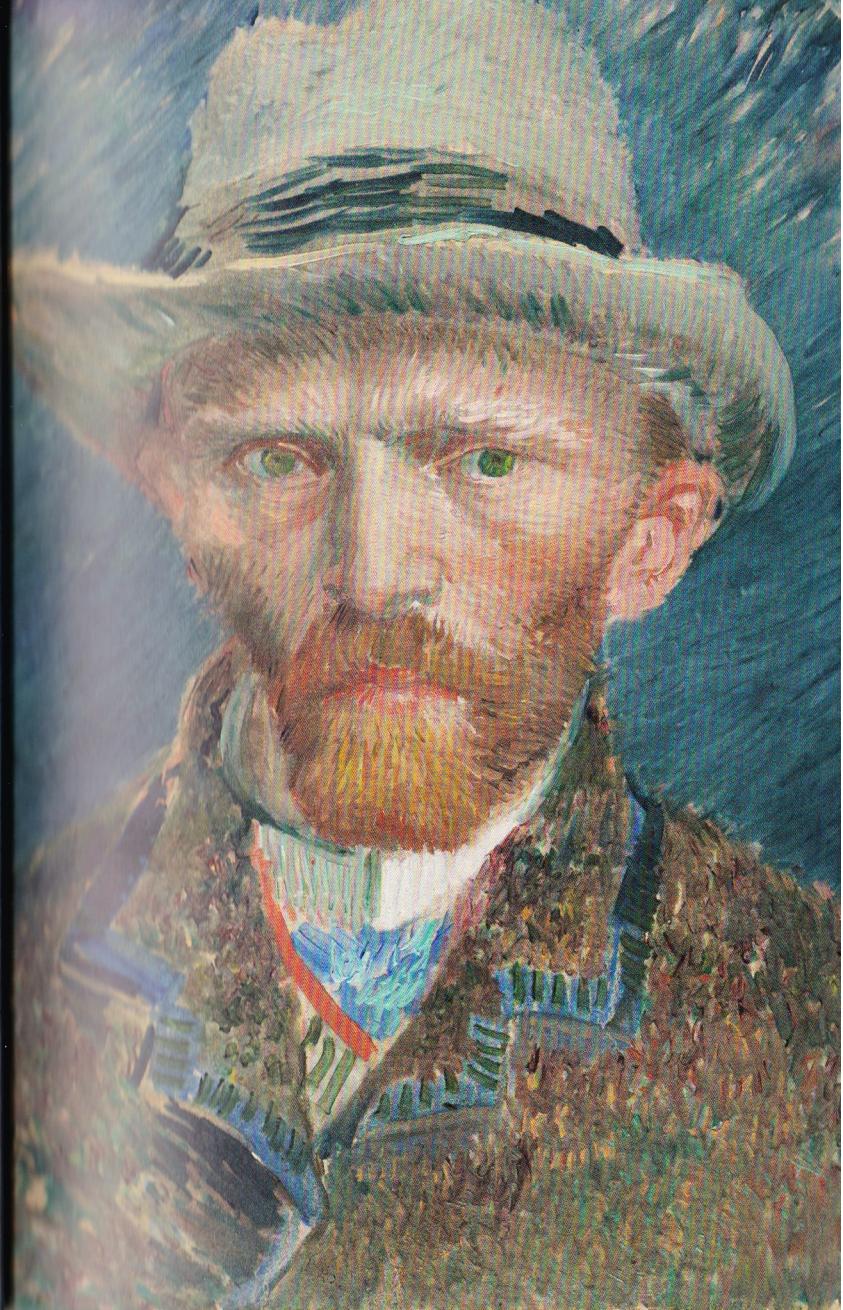
NIEUWE SPIEGELSTRAAT
SPIEGELGRACHT

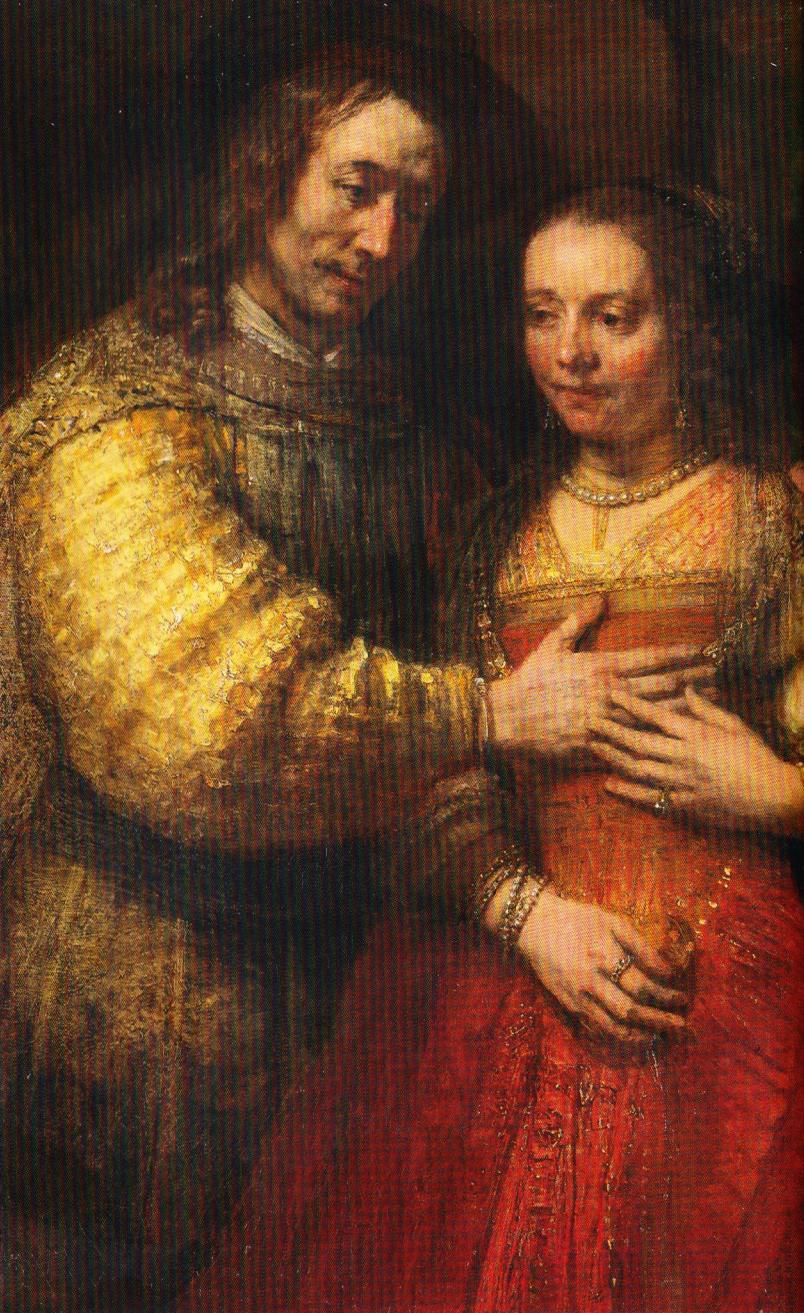
STADHOUDERSKADE
Rijksmuseum

20 Het **Spiegelkwartier** dat u nu doorkruist is al ruim tachtig jaar het district waar handelaren in kunst en antiek zich graag vestigen.

21 Relatief laat in de negentiende eeuw vond Amsterdam weer aansluiting bij de in die eeuw sterk groeiende wereldhandel. Vanaf ongeveer 1870 begon een nieuwe economische en culturele bloeiperiode, die men ook wel de tweede Gouden Eeuw noemt. Voor het eerst breidde de stad uit buiten de Singelgracht

die u zojuist bent overgestoken. Het in 1885 door P.J.H. Cuypers gebouwde Rijksmuseum staat als geen ander gebouw symbool voor deze nieuwe periode van voorspoed. Het initiatief tot de oprichting van een nationaal museum was al in 1808 genomen door koning Lodewijk Napoleon. Tot 1885 was het gevestigd in het Trippenhuis op de Kloveniersburgwal waar de snelgroeiende collectie door ruimtegebrek een enigszins kwijnend bestaan leidde. Het imposante cultuurpaleis van Cuypers – in 2013 weer geheel open nadat het volledig in originele staat is gerestaureerd – bracht daar verandering in. Een van de eerste bezoekers was in oktober 1885 de toen nog onbekende schilder Vincent van Gogh, hier op een zelfportret dat hij twee jaar later schilderde. Van Gogh was een bewonderaar van Rembrandt en zijn favoriete werk was *Het Joodse bruidje*. In een brief aan zijn broer Theo scheef hij: ‘wat een intiem, wat een oneindig sympathiek schilderij, geschilderd d'un main de feu (met vurige hand).’

Het Joodse bruidje, ofwel
Portret van een paar
als oudtestamentische
figuren, Rembrandt van
Rijn, 1665.

VRIJHEID EN TOLERANTIE

VRIJHEID EN TOLERANTIE

Westermarkt

PRINSENGRACHT 267

Anne Frank Huis

De vrijheid en tolerantie waar Amsterdam zo beroemd om is, zijn niet altijd vanzelfsprekend geweest. De donkerste periode uit de Amsterdamse geschiedenis was wat dat betreft zonder twijfel de Tweede Wereldoorlog, waarin Amsterdam van 1940 tot 1945 door nazi-Duitsland was bezet. De deportatie van ongeveer 65.000 Joodse Amsterdammers naar de vernietigingskampen betekende een dramatisch verlies voor de Joodse gemeenschap in Amsterdam. Een meisje van amper vijftien jaar groeide na de oorlog uit tot het internationale symbool van deze tragedie: Anne Frank. Op 6 juli 1942 dook Anne met haar vader, moeder, zus en de familie Van Pels onder in het achterhuis van het bedrijf van Annes vader om deportatie te voorkomen. Meer dan twee jaar leefden ze in deze schuilplaats, waarvan de deur is verborgen achter een boekenkast. De onderduikers werden in leven gehouden door vier medewerkers van het bedrijf. Op 4 augustus 1944 is het onderduikadres verraden en zijn de gezinnen alsnog gedeporteerd. Alleen vader Otto Frank overleefde het, Anne stierf in maart 1945 aan tyfus in Bergen-Belsen. Tijdens de onderduikperiode hield Anne een dagboek bij dat na de oorlog werd teruggevonden. Haar vader zorgde ervoor dat het werd uitgegeven. Haar bijzondere, persoonlijke verslag van het leven in het achterhuis, maar ook haar literaire talent maakten Anne tot internationaal symbool van de Holocaust. Jaarlijks bezoe-

Pagina 46:
Lunchpauze aan de gracht.

Anne Frank op de
Westermarkt.

ken inmiddels meer dan een miljoen mensen uit de hele wereld het Achterhuis. De vaak tientallen meters lange rij karakteriseert het straatbeeld van dit deel van de Prinsengracht.

KEIZERSGRACHT 123
Huis met de Hoofden

② Als u achter de kerk langs richting de Keizersgracht loopt, ziet u rechts drie granieten roze driehoeken die samen een grotere driehoek vormen, waarvan één punt in de gracht ligt. Dit is het **homomonument**, onthuld in 1987. De roze driehoek die nu een internationaal symbool van de homogemeenschap is, vindt zijn oorsprong in de concentratiekampen van nazi-Duitsland waar homoseksuelen – maar ook andere ‘asocialen’ volgens de nazi-ideologie – een roze driehoek op hun kleding moesten dragen. Amsterdam heeft altijd een voortrekkersrol gespeeld in de emancipatie van homoseksuelen. In 2001 werd in Amsterdam het eerste homohuwelijk ter wereld gesloten.

③ Aan de overkant, op Keizersgracht 123, ziet u het **Huis met de Hoofden** van Louis de Geer, de wapenhandelaar en oom van de gebroeders Trip (zie pagina 20).

① U staat voor debatcentrum en televisiestudio De Rode Hoed. De naam komt van de gevelsteen met rode hoed op het pand ernaast. Gevelstenen waren tot begin negentiende eeuw in feite de huisnummers van nu. Vrijwel ieder pand had een gevelsteen of uithangbord waaraan het te herkennen was. Amsterdamse panden kregen pas een huisnummer onder Napoleon. Vaak verwees een gevelsteen naar de functie van het gebouw of het beroep van de eigenaar. Hier was oorspronkelijk een hoedenmakerij gevestigd. Vanaf 1630 deed het pand dienst als remonstrantse huiskerk. Remonstranten hingen een meer liberale en tolerantie vorm aan van calvinisme en keerden zich daarom af van de ‘contraremonstranten’ die in 1618 de Nederlandse Gereformeerde Kerk hadden gesticht. Een van de belangrijkste predikanten en grondleggers van de remonstrantse leer was Johannes Uyttenbogaert, op pagina 53 geportretteerd door Rembrandt van Rijn in 1633. De nog jonge schilder verbeeldt in dit portret treffend het zachte genoeg van de predikant dat karakteristiek was voor zijn geloof. Uyttenbogaert met de hand op het hart en een vriendelijke open blik, vormt een schril contrast met de manier waarop de strenge, gereformeerde predikanten zich over het algemeen lieten portretteren. Hoewel remonstranten kort na 1618 nog werden vervolgd – Uyttenbogaert moest zelfs een aantal jaar in ballingschap –, werden zij al snel door het Amsterdamse stadsbestuur getolereerd. Toch mochten zij

KEIZERSGRACHT 102
De Rode Hoed

net als doopsgezinden en katholieken geen kerken bouwen om er hun geloof 'publiek' te uiten. Niet-gereformeerde kerkdiensten waren officieel verboden in de stad en dus vonden deze diensten plaats in woonhuizen ingericht als huiskerk. Huiskerken als De Rode Hoed waren geen geheim; iedereen wist dat remonstranten hier ter kerke gingen. Zolang zij zich niet in het publieke domein manifesteerden, liet het stadsbestuur hen met rust. Amsterdam telde in de Gouden Eeuw liefst 41 huiskerken.

Dit portret van Uytenbogaert is overigens ook om een andere reden bijzonder. Rembrandt was zonder twijfel een van de meest kundige schilders van zijn tijd. Toch maakten tijdgenoten grapjes over het feit dat de beroemde schilder moeite had om goed gelijkende portretten te maken. Een van zijn opdrachtgevers weigerde om die reden zelfs eens een portret af te nemen. Omdat Uytenbogaert rond dezelfde periode ook door twee andere schilders is geportretteerd en die portretten meer op elkaar dan op die van Rembrandt lijken, kunnen we met enige zekerheid stellen dat ook de grote Rembrandt zijn zwakheden kende.

*Johannes Uytenbogaert,
remonstrants predikant,
Rembrandt van Rijn, 1633.*

➊ In het West-Indisch Huis zetelde van 1623 tot 1647 de West-Indische Compagnie (wic). Deze handelsmaatschappij bezat het monopolie op de handel met het westelijk halfrond en was op dezelfde wijze georganiseerd als de voc. Aanvankelijk richtte de wic zich voornamelijk op de kaapvaart – gelegitimeerde piraterij – op Spaanse en Portugese handelsvloten uit Zuid-Amerika. Vanaf 1648, na het beëindigen van de Tachtigjarige Oorlog, legde de wic zich vooral toe op de handel in Afrikaanse slaven. Dat gebeurde grotendeels via het Portugese slavenfort Elmina aan de westkust van het huidige Ghana, dat al in 1637 door de wic was veroverd. De wic vervoerde de in het Afrikaanse binnenland gekochte slaven onder onmenselijke omstandigheden naar de andere kant van de Atlantische Oceaan, om ze op internationale slavenmarkten in het Caribisch gebied te verkopen. De slaven werden vervolgens tewerkgesteld op de suiker- en tabaksplantages in de Spaanse, Portugese, Engelse en Nederlandse koloniën. Op dit anonieme schilderij zien we een Hollandse plantagehouder met twee slaven die hij juist heeft gekocht. Het haast idyllische tafereel waarin de al werkzame oudere slaven een redelijk gelukkige indruk maken, doet vreemd aan. De werkelijkheid van het slavenbestaan was over het algemeen anders. Tot in 1814 de slavenhandel werd verboden, verhandelden slavenhandelaren uit de Republiek in totaal ongeveer 500.000 slaven. Het

HERENMARKT 99
West-Indisch Huis

*Hollandse koopman met slaven in West-Indisch heuvellandschap,
anoniem, 1700.*

HERENGRACHT 133
Coffeeshop Amnesia

Picknicken op de stoep.

blijft paradoxaal dat Amsterdam, de stad die bij uitstek wordt geassocieerd met vrijheid, een aanzienlijke bijdrage heeft geleverd aan het meest onvrije sociaaleconomische systeem van de afgelopen eeuwen. Pas in 1863 schafte Nederland de slavernij in zijn koloniën Suriname en de Nederlandse Antillen af.

Aan de rechterkant van het West-Indisch Huis is een poortje dat toegang geeft tot de binnenplaats. Het standbeeld dat hier staat van Peter Stuyvesant – van 1647 tot 1664 directeur-generaal van de kolonie Nieuw-Nederland –, herinnert aan een positiever wapenfeit van de WIC. In 1626 kocht de compagnie het eiland Manhattan aan de Hudsonrivier van een indianenstam voor handelswaar met een waarde van 60 gulden. Het fort en het latere stadje Nieuw Amsterdam dat Stuyvesant namens de WIC op het zuidelijke puntje van het eiland liet bouwen, groeide uit tot het huidige New York.

6 Sinds het begin van ‘het gedoogbeleid’ eind jaren zeventig zijn coffeeshops en het vrij gebruiken van hasj en wiet onlosmakelijk verbonden geraakt met Amsterdam. Anders dan veel mensen denken, zijn verkoop en gebruik van softdrugs niet legaal. De Nederlandse overheid kiest er om pragmatische redenen voor om een deel van de Opiumwet niet

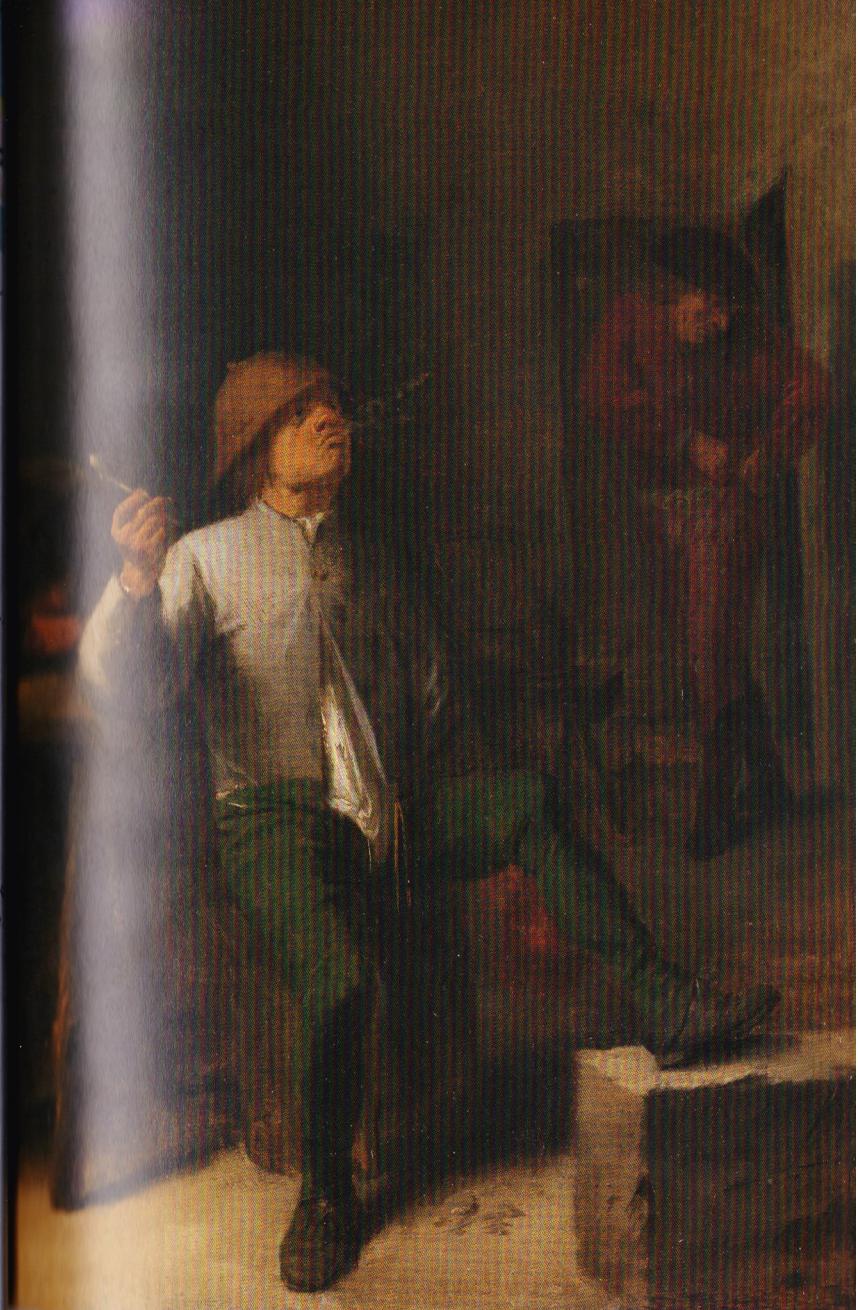

te handhaven. Dit beleid lijkt enigszins op de religieuze tolerantie van het Amsterdamse stadsbestuur in de Gouden Eeuw. En ook in de Gouden Eeuw kreeg Amsterdam te maken met een nieuw soort 'drugs': tabak. Vanaf 1620 raakte het roken van tabak in een pijp hier wijdverbreid. In eerste instantie namen vooral jongemannen dit gebruik over van soldaten en matrozen. Geportretteerde rokers uit de Gouden Eeuw maken opvallend vaak een benevelde en verdunde indruk, zoals op dit geschilderde paneel van Adriaen Brouwer. De tabak die toen werd gerookt, was waarschijnlijk veel sterker dan tegenwoordig en het hoge nicotinegehalte veroorzaakte een roes bij de roker. Predikanten ageerden fel tegen deze 'tabaksdronkenschap'. Het is echter ook niet uitgesloten dat rokers de tabak soms vermengden met stimulerende of hallucinerende kruiden. Die werden ook wel in bier gedaan. Of Amsterdammers al in de Gouden Eeuw wiet rookten, is onbekend. De plant die wietbloemen voortbrengt – de hennepplant – was wel bekend. De Republiek telde namelijk op grote schaal hennep voor de scheepvaartindustrie.

De Roker, Adriaen
Brouwer, 1630.

Herengracht
Raadhuisstraat X

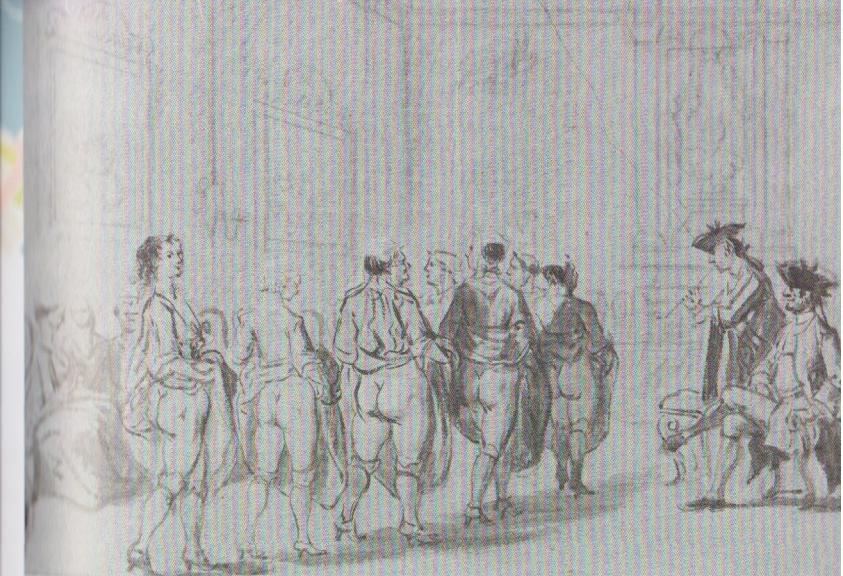
Herengracht
Gasthuismolensteeg
SINGEL 295
bordeel Yab Yum

7 Op de hoek van de Raadhuisstraat ziet u links de achterkant van het **Paleis op de Dam**, het voormalige stadhuis. Op het timpaan torso Atlas het hemelgewelf (niet de aardbol!). De Raadhuisstraat was tot 1894 een gracht, de Warmoesgracht. Deze liep door tot aan het stadhuis.

8 Tot 2008 was hier Nederlands beroemdste luxe bordeel Yab Yum gevestigd. Onder de chique lantaarn ziet u nog het bekende logo met de zoenende duifjes. In de Gouden Eeuw was prostitutie al een aanzienlijke bedrijfstak waar veel geld in omging. Amsterdam was een havenstad en veel mannen zaten op zee, waardoor er vaak meer vrouwen dan mannen in de stad waren. Bovendien kwamen veel scheepslui van elders hier passagieren. Het stadsbestuur liet prostitutie oogluikend toe en de schout verdiende er zelfs geld mee door het heffen van 'protectiegeld' bij bordeelhouders. In een drukke havenstad viel prostitutie nu eenmaal niet uit te bannen en hoewel op aandringen van de kerkbesturen af en toe voor de vorm werd opgetreden tegen 'hoererij', werd ook op dit gebied gekozen voor het pragmatisch gedogen. Daardoor was Amsterdam in heel Europa bekend om zijn bordelen. In 1681 verscheen hier zelfs *Het Amsterdamsche Hoerendom*, een boek dat in hetzelfde jaar in een Franse vertaling werd uitgebracht en

in heel Europa werd verkocht. Prostitutie speelde zich voornamelijk af bij de haven, de huidige *Rosse Buurt*, in volkse speel- en danshuizen. Amsterdam kende ook luxe bordelen zoals die van Madame Traese op de Prinsengracht, hier op een tekening van Cornelis Troost uit 1720. Prins Eugenius van Savoye bekijkt een revue van prostituees in weinig verhullende poses. Mede door het succes van *Le putunisme d'Amsterdam* kwamen vele buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders naar Amsterdam – en niet alleen om het stadhuis te bewonderen. Tegenwoordig is Nederland een van de weinige landen ter wereld waar prostitutie is gelegaliseerd.

⑩ Direct aan uw rechterhand ligt de meisjesbinnenplaats van het voormalig Burgerweeshuis, in 1635 gebouwd door Jacob van Campen, de architect van het latere stadhuis. Weesmeisjes geboren uit ouders die officieel burgers van Amsterdam waren geweest en die niet bij familie terechtkonden, werden hier opgevangen en grootgebracht onder verantwoordelijkheid van het stadsbestuur. Zij leerden hier rekenen, lezen en schrijven. Meisjes ouder dan tien jaar kregen bovendien onderwijs in huishoudelijke taken. Veel weesmeisjes gingen na hun vertrek uit het weeshuis op twintigjarige leeftijd aan het werk als dienstmeid bij een welgestelde familie. De beroemdste dienstmeid uit de Gouden Eeuw is zonder twijfel het meisje dat Johannes Vermeer in 1660 vereeuwigde, ook al weten we niet wie zij is. Op het verstilde schilderij *Het melkmeisje* lijkt het stroompje melk bijna te bewegen. Dat het hier geen melkmeisje betreft zoals de titel die het schilderij later heeft gekregen suggerert, maar een dienstmeisje, valt op te maken uit haar eenvoudige kleding en gestreken hoofdkapje. Melkmeisjes – vaak vrouwen of dochters van veehouders die melk aan de deur verkochten – gingen anders gekleed. Op een van de gevelstenen in de muur naast de toegangspoort van de binnenplaats staat een melkmeisje afgebeeld. Vrouwen in de Republiek in de zeventiende eeuw waren in vergelijking met omringende landen veel vrijer en zelfstandiger. Talloze buitenlandse bezoekers van Amsterdam maakten

Raamsteeg
Spuistraat X
Rosmarijnsteeg
Nieuwezijds Voorburgwal X
SINT LUCIËNSTEEG 27

meisjesbinnenplaats
voormalig
Burgerweeshuis

Het melkmeisje, Johannes Vermeer, 1660.

hier melding van. Jonge ongehuwde meisjes konden in Amsterdam zonder mannelijke begeleiding over straat zonder hun reputatie op het spel te zetten. Vanwege het relatief grote aantal zeelieden die lange tijd van huis waren, waren er in Amsterdam veel zelfstandig werkende vrouwen in middenstandsberoepen. Ook weduwen van rijke kooplieden die het handelsbedrijf van hun overleden man voortzetten, werden in zaken als 'handelingsbekwaam' gezien. Overigens was de relatieve vrijheid van vrouwen in de Republiek niet het meest opmerkelijke voor buitenlandse bezoekers. Nog opvallender was het obsessieve schoonmaken en de drang naar netheid van Hollandse vrouwen!

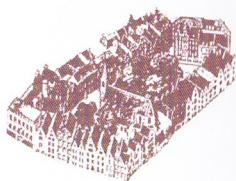

⑩ In het **café van het Amsterdam Museum** op de oude jongensbinnenplaats om de hoek kunt u terecht voor een drankje of lunch.

⑪ Het middeleeuwse Begijnhof is een oase van rust op een van de drukste plekken van Amsterdam. Het hof is rond 1400 aangelegd. Begijnen waren ongehuwde vrouwen of weduwen die hun leven aan het geloof wijdden en van het stadsbestuur het privilege kregen om bij elkaar in een afgesloten hof te wonen. Zij maakten deel uit van een religieuze stroming binnen de katholieke kerk die een terugkeer voorstond naar de basis van het christendom door het leven van Christus zelf zo veel mogelijk na te volgen. De door Jezus verkondigde 'zeven werken van barmhartigheid' speelden daarom een belangrijke rol in het leven van een begijn. Het eerste werk, 'het spijzen van de hongerigen', is hier als eerste paneel van een zevenluik afgebeeld door een anonieme meester uit Alkmaar. Tussen de armen en bedelaars die naar het brood reiken, staat Christus die ons met een indringende blik aankijkt. Begijnen besteedden een groot deel van hun tijd aan de armen- en ziekenzorg. Ze traden niet in als non en stonden dus niet onder direct gezag van de katholieke kerk. De huizen aan het hof waren privé-eigendom van de begijnen. Dat is ook de reden dat deze bijzondere plek nog bestaat. Na de alteratie in 1578 nam het calvinistische stadsbestuur alle katholieke gebouwen over, inclusief de begijnhofkapel. Het hof zelf was eigendom van de begijnen en daarom mochten de vrouwen hier blijven wonen. Deze tolerantie houding van het stadsbestuur was zeer bijzonder omdat katholieken tijdens de

Loop door de overdekte Schuttersgalerij Gedempte Begijnensloot BEGIJNHOF

Het spijzen van de hongerigen. Meester van Alkmaar, 1504.

opstand tegen Spanje door menig calvinist als de vijand werden beschouwd. Op nummer 34 ziet u een van twee overgebleven houten middeleeuwse huizen die Amsterdam nog telt. Vijf deuren naar rechts, op nummer 29, zit de Mirakelkapel. De kapel in de Kalverstraat waar in 1345 het hostiewonder had plaatsgevonden (zie pagina 4), werd in 1578 een calvinistische kerk. De Mirakelkapel verhuisde daarom naar deze huiskerk op het Begijnhof.

Spui
Rokin X
Langebrugsteeg

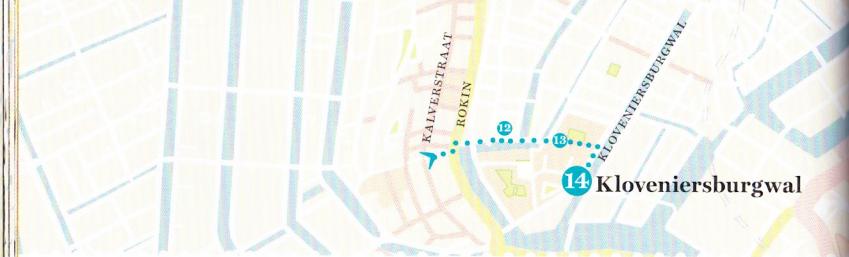
- 12 Gebed zonder end
13 Oudezijds Achterburgwal
14 Kloveniersburgwal
- Grimburgwal
Kloveniersburgwal
NIEUWE DOELENSTRAAT

12 Op de Grimburgwal ziet u links, iets voorbij de Nes, een klein steegje met de naam **Gebed zonder end**. De naam verwijst naar de vele kloosters die zich hier in de middeleeuwen bevonden.

13 Aan het eind van de Grimburgwal gaat u op de Oudezijds Achterburgwal de **Oudemanhuispoort** door. In het midden loopt u een prachtige binnentuin in. Vanaf 1601 tot 1836 was hier een bejaardentehuis voor mannen gevestigd. Het gebouw is nu onderdeel van de Universiteit van Amsterdam. In de overdekte passage is een dagelijkse boekenmarkt.

stad als Amsterdam. De verdediging van de stad bij een belegering of oproer was de taak van het stadsleger: de schutterij. Amsterdam telde drie schutterijen: de handboog-, de voetboog- en de kloveniersschutterij. De kloveniers waren vernoemd naar het musket waarmee zij schoten: de kloven. Iedere poorter van Amsterdam (burger die burgerrechten genoot) was verplicht in de schutterij te dienen en voor zijn eigen uitrusting te zorgen. De officieren van de schutterij werden gerekruteerd uit de bestuurs- en handelselite van de stad. Zij lieten zich graag met hun vendels of compagnieën portretteren als uiting van martiale en burgerlijke trots. *De Nachtwacht*, het beroemdste werk van Rembrandt, is zo'n schuttersportret. Rembrandt schilderde dit doek voor de grote feestzaal van de Kloveniersdoelen die op de plaats stond van het huidige Doelen Hotel aan uw linkerhand. In het hotel heeft men de muur van die grote zaal gedeeltelijk laten staan zodat u de plek waar *De Nachtwacht* oorspronkelijk heeft gehangen nog kunt bezichtigen. Op *De Nachtwacht* zien we de compagniekloveniers onder leiding van kapitein Frans Banninck Cocq in beweging komen. Die beweging, de dynamiek, is wat *De Nachtwacht* zo'n bijzonder schuttersportret maakt. Op het doek zien we zeventien schutters. Zij betaalden daarvoor naargelang de plek op het schilderij gemiddeld honderd gulden per persoon, een aanzienlijk bedrag. Daarnaast schilderde Rembrandt zestien figuranten om

een dynamisch effect te creëren. Dat effect was op het oorspronkelijke – grotere – schilderij nog veel sterker dan wij tegenwoordig kunnen zien. In 1715 werd *De Nachtwacht* verhuisd naar het stadhuis op de Dam en werd met name aan de linkerkant een grote strook van het schilderij afgesneden om het tussen twee deuren te kunnen hangen. In 1808 verhuisde het werk naar het Trippenhuis (links op de Kloveniersburgwal), waarna het in 1885 een ereplaats kreeg in het Rijksmuseum.

Officieren en andere schutters van wijk 11 in Amsterdam onder leiding van kapitein Frans Banninck Cocq en luitenant Willem van Ruytenburch, bekend als *De Nachtwacht*, Rembrandt van Rijn, 1642.

Kloveniersburgwal
Staalstraat

Zwanenburgwal
AMSTEL
standbeeld
Baruch de Spinoza

*Casparus Commelin
(1636–1693). Boekver-
koper, courantier en
stadshistorieschrijver
met zijn Beschrijvinghe
van Amsterdam van 1693.
David van der Plas, 1693.*

15 Op de Staalmeestersbrug over de Groenburgwal hebt u links het mooiste doorkijkje van Amsterdam: het zicht op de prachtige **Zuidertoren**. Niet zo hoog en populair als de Westertoren maar zeker even mooi. De Zuiderkerk was in 1614 de eerste protestantse kerk die gebouwd werd in Amsterdam. De architect – wederom Hendrik de Keyser – woonde ook op deze gracht aan uw linkerhand waar nu de Episcopal Church zit.

16 In de Gouden Eeuw heerste er in Amsterdam op het gebied van wetenschap, filosofie en literatuur een bijzondere mate van vrijheid. De Republiek kende geen door de staat geregelde – en vaak door de kerk verordonneerde – centrale censuur zoals die in andere landen gebruikelijk was. Het Amsterdamse stadsbestuur was dus verantwoordelijk voor wat er wel of niet gepubliceerd mocht worden. Zolang boeken en pamfletten de openbare orde niet in gevaar brachten en de christelijke religie niet al te grof bekritiseerden, was er – ondanks de vaak vurige protesten van het kerkbestuur – veel mogelijk. Zodoende werd Amsterdam uitgevershoofdstad van Europa. Honderden uitgevers, courantiers en boekverkopers produceerden een ongekende hoeveelheid literatuur in allerlei talen die over heel Europa werd verspreid. Casparus Commelin, hier op een portret van David van der Plas uit

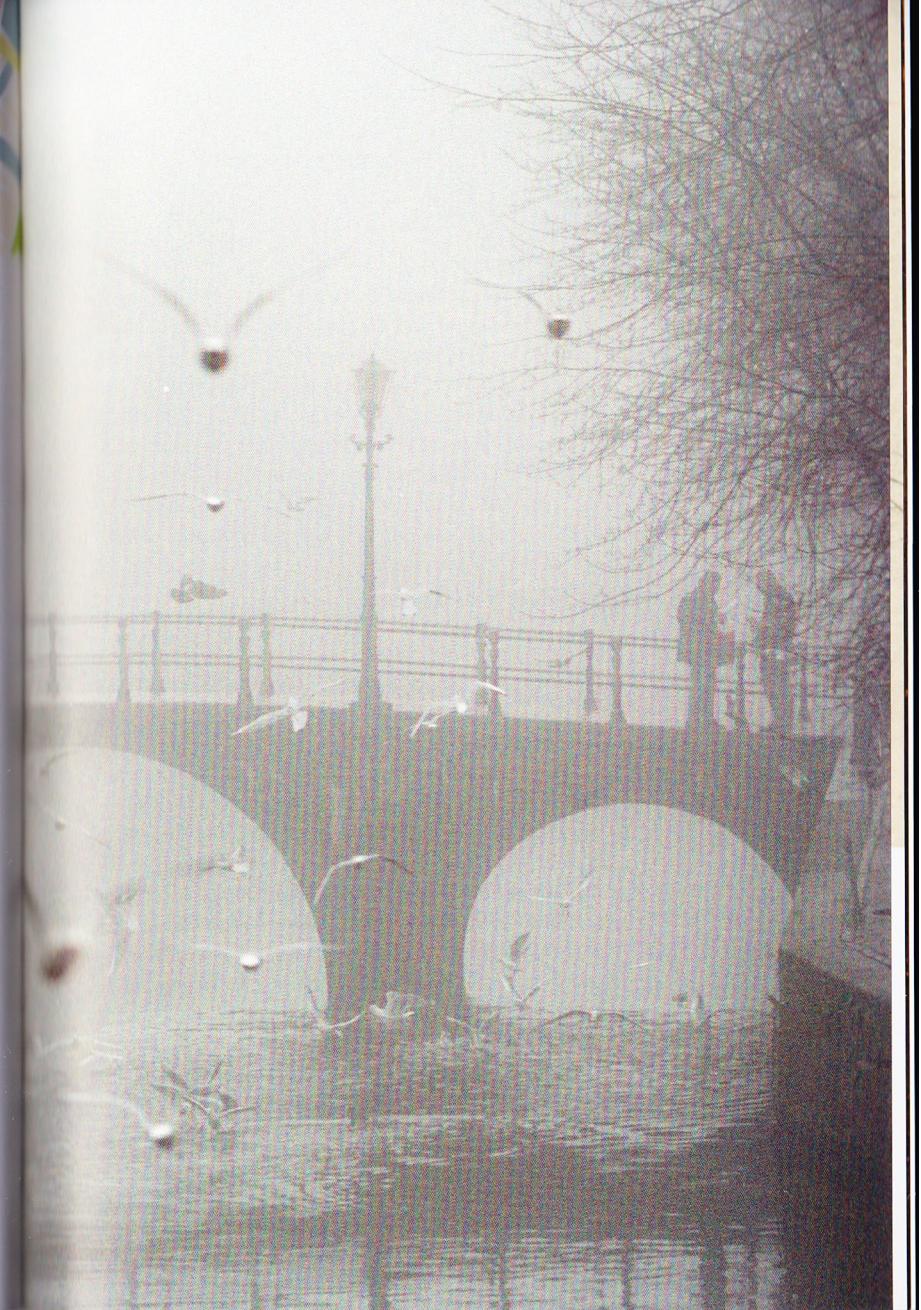

1693, was een van die vele uitgevers. Commelin was daarnaast ook nog stadshistoricus en is hier geportretteerd met zijn beroemde werk *Beschrijvinghe van Amsterdam*. Op de prent in het boek is het oude stadhuis op de Dam vaag zichtbaar. De grote mate van vrijheid en de concentratie van uitgeverijen zorgden ervoor dat Amsterdam zich ontwikkelde tot internationale broedplaats van wetenschap en radicale ideeën.

De meest radicale denker die Amsterdam in deze periode voortbracht, was de Joodse filosoof Baruch de Spinoza die in 1632 hier om de hoek, op het huidige Waterlooplein, werd geboren. Hij ontkende het bestaan van de persoonlijke god van het christendom of jodendom en ontwikkelde een filosofisch systeem dat dit ondersteunde. Volgens Spinoza was god gelijk aan de natuur. Om via de rede inzicht te krijgen in de natuur en je op die manier onderdeel van god te voelen, was in zijn optiek voor een mens het hoogst haalbare. In de zeventiende eeuw was dit gedachtegoed, zelfs in Amsterdam, zeer gevaarlijk. Spinoza werd dan ook in 1656 met een bavloek uit de joodse gemeenschap van Amsterdam gezet. Zijn meeste werken werden onder een valse naam of pas postuum gepubliceerd. Toch is Spinoza, ondanks het feit dat het een publiek geheim was dat hij de schrijver was van allerlei radicale geschriften die circuleerden,

Brug bij de Oudezijds Voorburgwal.

nooit vervolgd. Spinoza's filosofie is van grote invloed geweest en staat aan de basis van de Verlichting in de achttiende eeuw. Tijdens de Verlichting zouden de individuele vrijheid en het wetenschappelijk vooruitgangsdenken vaste waarden worden in de Europese cultuur ten koste van religieuze dogma's en autocratisch absolutisme. Amsterdam heeft in de zeventiende en achttiende eeuw als intellectuele vrijplaats dan ook een cruciale rol gespeeld in de ontwikkeling van de vrije westerse samenleving.

Waterlooplein
JODENBREESTRAAT 4
Rembrandthuis

17 Rechts ziet u op nummer 4 het Rembrandthuis. Met de aanschaf van dit veel te dure en statige pand wilde Rembrandt in 1639 zijn status als voornaamste schilder van de stad en de Republiek benadrukken. Hij kocht het grotendeels met geleend geld. Die lening stond aan de basis van zijn uiteindelijke bankroet in 1656. Het huis en de inboedel werden in 1658 openbaar geveld. In dit pand schilderde Rembrandt in 1642 *De Nachtwacht*. Dat deed hij niet binnen, want daarvoor was het doek te groot. Net als veel panden in de binnenstad heeft het Rembrandthuis een open binnenplaats waaromheen de panden van het blok zijn gebouwd. Deze liet Rembrandt overdekken om zijn grootste opdracht tot dan toe te kunnen

schilderen. Naast schilder was Rembrandt een uitzonderlijk inventieve en virtuoze etser. De grootste collectie prenten van Rembrandt wordt permanent tentoongesteld in het Rembrandthuis.

Zelfportret met baret en open gesperde ogen,
Rembrandt van Rijn, 1630.

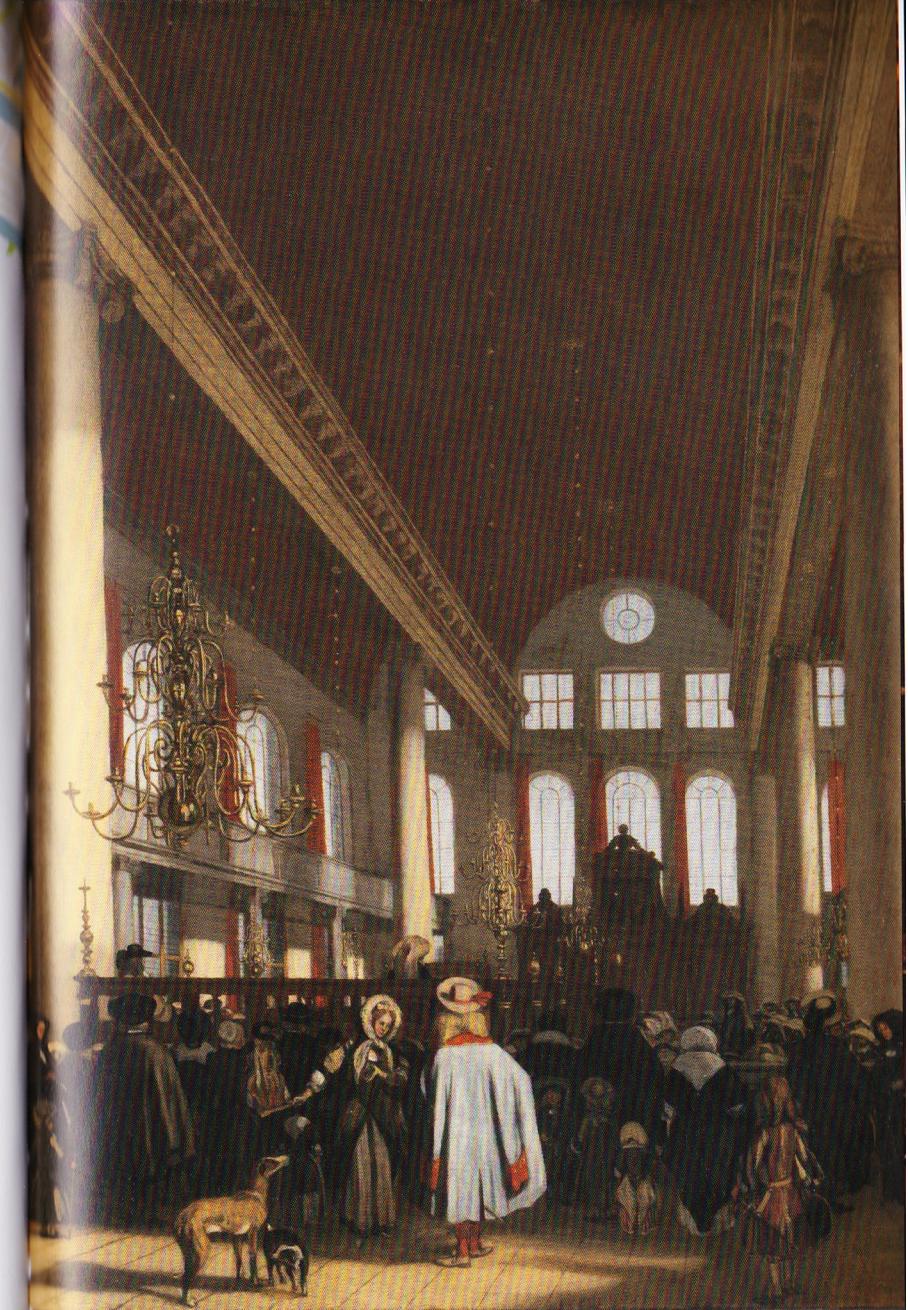

MR. VISSERPLEIN

*Interieur van de
Portugese synagoge,
Emanuel de Witte, 1680.*

18 Aan de overkant van de rotonde ziet u de Portugese of Sefardische synagoge. Het statige classicistische gebedshuis dat in 1675 werd gebouwd door architect Elias Bouwman was toen de grootste synagoge ter wereld. Het gebouw getuigt van de bijzondere positie die de joodse immigranten in Amsterdam in de zeventiende eeuw hadden verworven. De Sefardim waren Spaanse en Portugese joden die – hoewel zij vaak gedwongen waren bekeerd tot het katholicisme – vanwege vervolging van het Iberisch schiereiland waren gevlogen. In Amsterdam keerden zij terug naar hun oorspronkelijke geloof. De Sefardim waren voornamelijk welgestelde kooplieden met belangrijke handelscontacten, en daarom werden zij snel geaccepteerd in Amsterdam. Zij speelden ook een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Amsterdamse beurshandel. In de synagoge was plaats voor bijna de hele gemeenschap van ongeveer 3000 Sefardim. Dit schilderij van Emanuel de Witte toont het interieur van de synagoge. Het huidige interieur is nog volledig authentiek zoals de Witte het schilderde. De synagoge, die nog steeds in gebruik is, heeft dan ook geen elektriciteit en verwarming. Sefardim gingen zoals op het schilderij te zien is westers gekleed. Zij spraken Spaans en Portugees. Zij zullen niet erg zijn opgevallen in het Amsterdamse straatbeeld. Dat was heel anders met de Asjkenazim, de Oost-Europese Joden, die in de loop van de zeventiende eeuw ook

naar Amsterdam kwamen vanwege het tolerante klimaat. Zij waren veelal arm, droegen tamelijk exotische zwarte kleding en spraken Jiddisch. Aan het eind van de achttiende eeuw telde Amsterdam zo'n 20.000 Asjkenazim of Hoogduitse Joden, tien procent van de bevolking. Rechts, tegenover de Sefardische synagoge ziet u de Hoogduitse synagoge, nu het Joods Historisch Museum. Hoewel Joden structureel werden gediscrimineerd – zo waren de meeste beroepen verbooden voor Joden – vonden zij in Amsterdam een voor die tijd ongekende vrijheid. De Joodse buurt werd een van de meest dynamische plekken van de diaspora en een begrip in Amsterdam. De Joodse gemeenschap is van grote invloed geweest op de stad. Hoewel de Tweede Wereldoorlog de Joodse buurt voorgoed deed verdwijnen, kom je Joodse invloeden nog op allerlei manieren tegen in Amsterdam. Bijvoorbeeld in de Amsterdamse taal. Niet voor niets is de koosnaam van de stad nog steeds 'Mokum', het Jiddische woord voor 'stad'.

*De Portugese
synagoge.*

Over de kunstwerken

De kunstwerken zijn alle afkomstig uit het Rijksmuseum Amsterdam.

- P. 5 Prent. Inv.nr. RP-P-1998-789; schenking van G.J. Stoel, Vledder.
- P. 6 Olieverf op doek, 68 x 81 cm. Inv.nr. SK-C-91; bruikleen van de gemeente Amsterdam (legaat A. van der Hoop)
- P. 9 Prent, 485 x 575 mm.
Inv.nr. RP-P-AO-20-45-A.
- P. 14 Olieverf op doek, 84 x 100 cm.
Inv.nr. SK-A-20.
- p. 16 Ets en gravure, plaatrand 432 x 601 mm.
Inv.nr. RP-P-OB-67.488.
- p. 21 Olieverf op doek, 136,8 x 187 cm.
Inv.nr. SK-A-2163.
- p. 24 Olieverf op doek, 138 x 208 cm.
Inv.nr. SK-A-2350.
- p. 26 Olieverf op doek, 79,5 x 67,7 cm,
lijst: 94,1 cm x 81,9 cm x 7,2 cm.
Inv.nr. SK-A-3138; Aankoop met steun van de Vereniging Rembrandt.
- p. 29 boven Olieverf op paneel, 65,5 x 84,5 cm.
Inv.nr. SK-C-1409; Bruikleen van de gemeente Amsterdam.
- p. 29 onder Olieverf op doek, 33,5 x 41,5 cm.
Inv.nr. SK-A-34.
- p. 33 rechts Olieverf op paneel,
93,5 x 70,5 cm. Inv.nr. SK-A-146.
- p. 33 links Olieverf op paneel,
94 x 70,5 cm. Inv.nr. SK-A-147.
- p. 37 Olieverf op paneel, 67,6 x 53,3 cm.
Inv.nr. SK-A-799.
- p. 39 Olieverf op paneel, 40,5 x 63 cm.
Inv.nr. SK-A-4750; Aankoop met steun van het Ministerie van CRM en de Rijksmuseum-Stichting.
- p. 41 Olieverf op doek, 99,5 x 74,5 cm.
Inv.nr. SK-A-3855.
- p. 43 Olieverf op board, 42 x 34 cm. Inv.nr. SK-A-3262; Schenking van F.W.M. barones Bonger-van der Borch van Verwolde.
- p. 44 Olieverf op doek, 121,5 x 166,5 cm. Inv.nr. SK-C-216; Bruikleen van de gemeente Amsterdam (legaat A. van der Hoop).
- p. 53 Olieverf op doek, 130 x 103 x 10 cm.
Inv.nr. SK-A-4885; Aankoop met steun van Vereniging Rembrandt, mede dankzij het Prins Bernhard Fonds, het vSB-fonds, de Rijksmuseum-Stichting, De Staat der Nederlanden en particulieren.
- p. 54 Olieverf op doek, 48 x 57,2 cm.
Inv.nr. SK-A-4988.
- p. 59 Olieverf op paneel, 30,5 x 21,5 cm.
Inv.nr. SK-A-4040; Schenking van de heer en mevrouw De Bruijn-van der Leeuw.
- p. 61 Zwart krijt en penseel in grijs op blauw papier, 325 x 513 mm.
Inv.nr. RP-T-1899-A-4220.
- p. 62 Olieverf op doek, 45,5 x 41 cm.
Inv.nr. SK-A-2344; Aankoop met steun van de Vereniging Rembrandt.
- p. 66 Olieverf op paneel, 103,5 x 55 cm.
Inv.nr. SK-A-2815-1; Aankoop met steun van de Vereniging Rembrandt en de Commissie voor Fotoverkoop.
- p. 69 Olieverf op doek, 379,5 x 453,5 cm.
Inv.nr. SK-C-5; Bruikleen van de gemeente Amsterdam.
- p. 71 Olieverf op doek, 57,5 x 48,5 cm.
Inv.nr. SK-C-517; Bruikleen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap.
- p. 75 Ets, 50 x 45 mm. Inv.nr. RP-P-OB-697.
- p. 77 Olieverf op doek, 110 x 99 cm.
Inv.nr. SK-A-3738.

ONTDEK AMSTERDAM

ONTDEK AMSTERDAM

met het Rijksmuseum

Rijksmuseum

2

WANDELINGEN VAN (ONGEVEER) **2,5 UUR**

